

A vegyességgel kapcsolatos társadalmi szankciók és konfliktusok Dél-Szlovákiában

1. A dél-szlovákiai galántai (Galanta) és vágsellyei (Šala) járásokban végzett empirikus kutatásom olyan egyének narratíváit és hétköznapi cselekvéseit célozta meg, akik kimozdulva a többségi társadalom által elfogadott, *problémamentes* etnikai kategóriákból, valamiféle átmeneti, köztes pozíciót képviselnek az etnicitás mindennapos egyeztetései során.¹
2. A társadalmi *idegent* környezete gyanakvása kíséri. George Simmel, korszakalkotó munkájában az idegen önéletrajzi elemekkel tarkított jelenségét tárgyalja a homogén közösségbe érkező egyén alakjában. „Mégsem az idegen horizontjába enged bepillantást, hanem egy sajátos, egyaránt belső és külső perspektívát bont ki”. (Felkai 2006: 2) Az idegent (archetípusa a zsidó vándorkereskedő) relatív kívülállóságánál fogva nem korlátozzák a befogadó társadalom kulturális megrögzöttségei, általánosan elfogadott hétköznapi praxisai. Ezzel összefüggésben, az idegen mindig absztrakt jelenség marad környezet számára, mivel ez utóbbival való találkozásai absztrakt és személytelen társadalmi színtereken történnek. (Felkai 2006: 3) Azt is mondhatjuk, hogy a simmeli értelemben vett idegen kívül reked a hétköznapi azon intim, a társadalom mikroszövetének megalkotása szempontjából meghatározó eseményeiből, melyek őt megismerhetővé tennék, kiemelve az idegenség szerepköréből. Az idegen el sem jut addig a pontig, hogy személyessé, egyedivé váljon, – környezete már előre „tudja”, mire számíthat vele kapcsolatban – és ezen előreszabott tulajdonságok kényszerzubonyából nincs menekvése. (Felkai 2006: 3)
3. Az etnikailag köztes pozíciókat elfoglalók a vizsgált multietnikus közegben nem számítanak ismeretlennek, nagyon is részesei a hétköznapiaknak, legalább annyira központi szereplői, mint a homogén etnikai háttérrel rendelkezők. Az etnikai homogenitás és vegyesség találkozásai nem absztrakt vagy erősen formalizált tereken történnek; nagyon is személyesek, sokszor egészen a rokoni szálakig és az ezzel összefüggő interperszonális megismerés mélységéig vezetnek. Ennek ellenére kimutathatóak olyan beszédhelyzetek, társadalmi diskurzusok, melyek során a közteség / hibriditás homogén „többség” általi eltávolítására, absztrakciójára kerül sor. A társadalmi képzelet és megismerés e szintjén jelenik meg az etnikai hibriditás és közteség szankcionálása, illetve konfliktusos jellege.
4. Lényegesen közelebb áll vizsgált példáinkhoz Schütz definíciója, mely szerint az idegenség – „megközelítő” és „megközelített” viszonya – egy közösen megalkotott és kölcsönösen fenntartott állapot(ok) összessége. Ez utóbbiak olyan megosztott életvilágok részei, melyek ugyan teli vannak közös vonatkoztatási pontokkal, azonban ezen életvilágok végzetesen „megosztottak”. E megosztott, ugyanakkor kölcsönös világokban az idegen az „álmeghittség” és „altípusosság” világában találja magát, ugyanakkor nem tud megfelelni a típusos helyzetekben tőle elvárt típusos, anonim szerepeknek. Schütz szerint ebből adódik az idegen körül szerveződő kívülállás és környezetének kritikai megközelítése (olykor teljes elutasítása). (Felkai 2006: 4)
5. Egy szlovák-magyar multietnikus közegben a köztes etnicitású egyéntől környezete „magyar” és „szlovák” magatartásokat, azonosulásokat egyaránt elvár, miután közteségét legitim pozícióként nem ismeri el. Ezen típusos, anonim szerepekhez fűződő elvárásoknak való „nem megfelelés” konfliktusokhoz vezet, illetve a homogén közeg közteség-ellenes szankcióit hívja életre. A továbbiakban ezek megtárgyalására kerül sor etnográfiai példák segítségével.

1. A köztes pozíciók szankcionálása

6. A következő interjúrészlet egy Galánta- környéki faluban hangzott el, az elbeszélő egy szlovák iskolákat végzett, magyar származású nő. Gyermekait szlovák iskolákba íratta, otthon mindkét nyelvet egyformán használják (férje magyar). A faluba költözésüket – egy öreg házat vásároltak meg, amit felújítottak – környezetük eleve gyanakvással figyelte, beköltözőknek, helyi szóhasználatban „gyöttmenteknek” („jöttmenteknek”) tekintették őket. E kategória szinte valamennyi, nem a faluból származó beköltözőt érinti a kezdetekben, viszont különbség fedezhető fel az alkalmazás szigorúságában. Amennyiben egy etnikai „össze nem illés” is kíséri, akkor kétségtelenül hosszabb időre, akár több generációra is az érintett családon „ragad” a nem éppen kedvező címke. Példaként említhető a homogén magyar szomszédságoknak a második világháborút követően beköltözött szlovák áttelepültekre vonatkozó, erősen pejoratív címkeje („tájgyes”, azaz „jöttment” szlovák dialektusban), amelyet sokszor másod-, harmad-generációs leszármazottakra is alkalmaznak.
7. Az első interjúrészlet felvázolja a konfliktust: a vegyes etnikai kötődésekkel rendelkező családot szlovák környezete szankcionálja (köszönés elutasítása), majd pár év elteltével a szankció feloldása következik (visszaköszönés, köszönés elfogadás).
8. „Mikor ideköltöztünk, bizony volt itt egy szomszéd, akik nem is fogadták el a köszönésünket. De mi olyan kitartóan köszöntünk nekik. És egyszer, már nem tudom mennyi, talán öt év után, kapáltam hátul a fokhagymát a kertben és a szomszéd néni köszönt. Na, azt hittem, hogy össze-potyogok, hogy ilyen nincs. Na, azóta el is fogadták a köszönést. Sőt mi több, az idős házaspárnak az unokái be is járnak ide. Úgyhogy ez most már rendben van...”
9. Az előbbi részlet magyarázat nélkül hagyja a szereplők magatartásváltozását: mi történt a két epizód között, ami az elmondás szerint az interjúalanyt is meglepetésként érte. A második részlet mintegy függelékként szolgál a megoldáshoz:
10. „(...) Ennek az egésznek van egy olyan története, hogy a nagymamámtól kaptam hársfát. Elültettem ide hátra a kertbe. Gondoltam, hogy a szomszéd néni tudni fogja, mikor van a hársfának a virágzási ideje, hát megkérdeztem. Azt mondja erre, hogy hol van magának hársfa, mondom ottan a meggyfák között. És erre azt mondja, hogy „és azt tudja, hogy: že lipa je slovensky strom...” – mondhatom szlovákul? – „že lipa je slovensky strom, a agát je maďarsky?!” (a hársfa szlovák fa, az akác meg magyar)... Na, ez egy ilyen furcsaság volt.”
11. A két szomszéd között lezajlott szimbolikus beszédet idézi fel az iménti részlet, mely során a hárs *szlovák*, az akác pedig *magyar* faként kerül megjelölésre: nyilvánvalóan a két szomszéd nemzeti/etnikai kötődéseire is utalva. A *szlovák* hárs a magát magyarként definiáló interjúalany kertjében nőtt, aki nem tudott a fával *mit kezdeni*, ezért szlovák szomszédja segítségét kérte. Ez az eset elindította közöttük a kommunikációt.
12. Egy magát vegyes családból származóként definiáló (édesapja magyar, édesanyja áttelepült szlovák) középkorú nő, a saját és testvérei etnikai köztességét ért társadalmi retorziókat így összegzi:
13. „Mi, amikor gyerekek voltunk, az öcsémnek is millió szlovák meg magyar barátja volt, a magyarok azért szokták szidni, hogy szlovák, a szlovákok meg hogy magyar...” /nevet/
14. Az interjúrészlet visszautal az idegenség schützi definíciójára, mely szerint a köztességet megjelenítő (Schüznel a vándor alakja) *elbukik* a típusos, anonim szerepek megjelenítésekor: nem eléggé szlovák vagy magyar, annak ellenére, hogy a közege olykor ilyen elvárásokat támaszt vele szemben, az *álfamiliaritás* és *altípusosság* hamis képzetére alapozva.
15. Nemcsak a köztes etnikai pozíciót éri a hétköznapokban közösségi szankciók (az *ugratástól* és *vicctől* kezdve a tiltásig vagy kirekesztésig), hanem a köztességre jellemző vegyes kulturális

gyakorlatokat is. Ezek közül az egyik leggyakrabban előforduló jelenség a *nyelvhasználat* intézményi, közösségi felügyelete és preskriptív gyakorlata: annak ellenére, hogy a hétköznapi nyelvhasználat nagyban gyakran kétnyelvű, a két nyelv használatát bizonyos (állami, település-szintű, politikai vagy közösségi) intézmények jól elválasztott, magyar és szlovák nyelvhasználati alkalmakban határozzák meg. Például a falu hangosbeszélőjében a polgármesteri hivatal által közreadott valamennyi nyilvános hirdetés előbb szlovák, majd magyar nyelven hangzik el, ugyanez érvényes a falusi ünnepeken (melyeket a helyi önkormányzat vagy valamelyik politikai párt, esetleg kulturális szervezet szervez) elhangzó szónoklatokra vagy a műsorszámok nyelvére.

16. A kettős kötődéssel rendelkezők gyakran használják a két nyelvet együttesen, a legkülönbébb kreatív változatban elegyítve azokat. E nyelvi megnyilvánulásokat homogén nyelvi környezetük – az intézmények *szétválasztó*, purifikáló normatíváját követve – elutasítja és gyakran szankcionálja. A nyelvhasználatról részletesebben az iskolával, iskolaválasztással összefüggésben még szó lesz, itt csupán a vegyes nyelvhasználatot mint vegyes kulturális gyakorlatot övező társadalmi szankciókat említem.
17. Terepmunkám során meglehetősen ritkán találok olyan *nyílt* konfliktusok elbeszélésével, melyek a köztesség / etnicitás kérdésköréhez lehetnek volna köthetőek. Azok a történetek, amelyek mégis ilyen konfliktusokról számoltak be, általában a múltat felidéző narratív keretek közé voltak beágyazva („sok évvel ezelőtt történt”, vagy konkrétan a kitelepítések, deportálások idején), illetve az elbeszélő érzelmileg egyértelműen elhatárolódott tőle (mások követték el, a konfliktust rossz megoldásnak, szükségtelen agresszióként értékeli). Olyan elbeszélésekkel már gyakrabban találkozni, amelyekben gyermekkori csúfolódásról, egy-egy verbális összetűzésről van szó – ám ezek végkifejlete a narratívában mindig békés, sokszor vicces fordulattal, békítő csattanóval zárul. A legtöbb kettős/ többes kötődéssel rendelkező elhatárolódik a konfliktusoktól, és tagadja azok előfordulását a hétköznapiakban. Az *elhallgatás* vagy *törlés* mint narratív technika, számunkra elsősorban nem azért fontos hogy *ténylegesen* bizonyítsuk, léteznek-e etnikai alapú konfliktusok a vizsgált településeken, hanem hogy ezek a narratívák mit mondanak magukról az elbeszélőkről és saját köztes pozíciójukról. Ha az elbeszélő azt állítaná, hogy a hétköznapiak a magyar és szlovák etnikum közti rendszeres konfliktusoktól, nyílt összecsapásoktól tűzdeltek, az saját – jól artikulált vagy csak sejtetett – köztes identitásának konfliktusos voltára utalna. Ez pedig egy egészséges önértékeléssel, koherens személyiséggel rendelkező individuum számára megengedhetetlen volna. Elmondható tehát, hogy a narratív törlések és konfliktus-tagadások valójában egy identitáspolitika részei.
18. Judit királyfaiként magyar neveltetésben részesült otthon, majd szlovák iskolákat végezve az iskolai szocializáció hatására a szlovákként definiált kulturális mintákhoz került közelebb. Mindezek ellenére bejáratosnak érzi magát mindkét kultúrába, és továbbra is mindkét nyelvet aktívan használja. Az etnikai konfliktusokat „felülről jövő” elit képződményeknek tartja, osztva azt az általános vélekedést, hogy a „bajt a politikusok kreálják”, az emberek a hétköznapiakban békésen megférnek egymás mellett. Ezzel megjelenik az elbeszélésben az az általános kiábrándultság, amelyet az állampolgárok Szlovákia-szerte a politika és még inkább a politika szereplői iránt éreznek. E vélekedés magyarokra, szlovákokra és a többes azonosulásokkal rendelkezőkre egyaránt jellemző. Hasonló megállapításra jutnak kolozsvári interjúik alapján Brubaker és kollégái (Brubaker – Grancea – Feischmidt – Fox 2006), a jelenség feltehetően megfigyelhető a kelet-európai társadalmak nagy részében. A névleges konfliktusokért a politikusok hatalomvágya, a politika erkölcstelensége, a politikusok korrump természete okolható. Ezt a vélekedést nemcsak a másik nemzet rivális politikusaikra alkalmazták interjúalanyaim, hanem általában a politikusokra, etnikai hovatartozástól függetlenül. A konfliktusok konstruálásáért felelőssé teszi egyik megszólaló interjúalanyom a médiát is – kevésbé a saját nyelvű nemzeti/etnikai sajtót, inkább a *másik* etnikai csoport nyelvén megszólalót.
19. A következőkben idézett interjúrészlet a „*lent*” és „*fent*” pozíciókat írja le, illetve állítja egymással szembe. A „*lent*” (illetve földrajzi helyként az ország déli része) ez esetben a hétköznapi etnikai vegyességet jelzi, a „*fent*” pedig az etnikai homogenitást jelzi (hiererachikus értelemben

a fent az államot jelöli, földrajzi értelemben pedig az északi területeket). A szociológiából ismert *kontaktus elmélet* (Allport 2000) írja le azt a jelenséget, amikor a földrajzi-társadalmi értelemben vett közelség egyben bizalommal jár. Mindezt esetünkben az etnikai csoportok közötti viszonyrendszerre is érthetjük, ahol a távolság ismeretlensége bizalmatlanságot, negatív etnikai sztereotípiákat eredményez.² Amint azt Lampl Zsuzsanna a Fórum Intézet ismételt felmérésire utalva megállapítja, a magyar-szlovák viszony megítélése a válaszadóknál függ a kapcsolatrendszer szintjétől: minél alacsonyabb szintű (pl. lakóhelyi) a kapcsolat, annál jobb a viszony megítélése, és fordítva. Ennek oka, hogy Dél-Szlovákiában a lakóhelyi kapcsolatok az ottani szlovákok és magyarok mindennapi élethelyzetei során alakulnak ki közös és közvetlen interakciók eredményeképpen. Ezt az együttélést általában mindkét fél pozitívabban ítéli meg az országos interetnikus kapcsolatoknál, amelyeket rajtuk kívülálló szubjektumok (például politikai pártok, államigazgatási szervek, média képviselői stb.) alakítanak ki. 2007 tavaszán a két nemzet kölcsönös viszonyára kérdezve az országos viszonyt a megkérdezettek fele konfliktusokkal terheltnek tartotta, és csak 13,4 százalékuk jellemezte együttműködésként. Ezzel szemben a lakóhelyi viszonyokat a válaszadók fele együttműködéssel jellemezte, és csak 9 százalékuk beszélt konfliktusokról. (Lampl 2006: 123–124)

20.

A beszélő „lentről”, egy vegyes etnikai helyzetből szemléli a szlovákiai etnikai viszonyokat, a mindennapok interetnikus együttélési tapasztalatairól pozitív narratívákban beszél, ellentétbe állítva a „fentről” érkező etnikai sztereotípiákkal, melyek eredendően negatívak.

21.

„Mindenki azt hiszi, hogy itt van sok problémánk egymással, hogy itt mindenki lépten-nyomon valamit old (konfliktust), problémákat, de én ezt egyáltalán nem érzem. Most is, akik jönnek újak Királyfára, nem hiszem, hogy úgy akarnak odacsatlakozni, hogy zapadnúť na Maďarov (meg akarnák szállni a magyarokat), egyszerűen vannak ott családok kis gyermekekkel, egymás mellett vannak... Semmi ilyen prípady proti sebe (egymással szemben elkövetett incidensek), hogy most átdobnának valamit a kerítésen, vagy ilyen /nevetés/. Amit képzelnek ott fönt, hogy ez itt zajlik, olyan nincsen.”

22.

Visszautalva Lampl Zsuzsanna megállapításaira, az idézett interjúrészlet is azt igyekszik alátámasztani, hogy a kapcsolatrendszerek alacsony szintjén, azaz a hétköznapi szomszédságok szintjén, ahol az interetnikus együttélés részét képezi a mindennapoknak, nincs etnikai jellegű veszélyérzete az embereknek, nem konfliktusokban élnek meg a magyar-szlovák kapcsolatokat. Ezzel szemben a kapcsolatrendszer magasabb szintjén, melyet a média és más állami, kulturális vagy pártintézmények alakítanak, a konfliktusos beszédmód a jellemző narratíva. Két, jellemzően „fentről” jövő konfliktus-narratívára igyekszik rációfolni a fenti idézet. Egyrészt a szlovák média által terjesztett elképzelésre, hogy a dél-szlovákiai multietnikus vidékek a hétköznapiakban egy *etnikai állóháború* szinterei; másrészt azokra a közkeletű „magyar” félelmekre, melyek szerint a multietnikus települések magyar lakossága (szlovák) etnikai nyomás alatt áll, mivel a nemzetállam az ilyen települések etnikai összetételét (például szlovák családok betelepítésével) manipulálja a magyar komponens hátrányára.

2. Az etnikai endogámia megszegése kapcsán kialakuló konfliktusok (vegyesházasságok szankcionálása)

23.

A vizsgált térségben, azaz a galántai és sellyei járásban, az etnikai értelemben vett vegyesházasságot magyar oldalról érik inkább szankciók, szlovák részről szinte egyáltalán nem vagy nagyon kevésbé. Ugyanakkor, időben erősen változó dinamikája van a vegyesházasságokhoz kötődő közösségi attitűdöknek egy-egy település vagy közösség szintjén. Általában elmondható, hogy a vegyesházasságokat ellenző negatív attitűdök jelentősen csökkentek az elmúlt ötven évben. Az egyes települések közötti különbségeket vizsgálva elmondható, hogy az etnikailag homogénebb településeken, illetve az etnikai elkülönülésen alapuló közösségekben több, az etnikailag vegyes közegben, ahol számtalan kettős, többes kötődéssel rendelkező ember él viszont kevesebb

szankció övezi. Ebből következően nyilvánvaló a falu / város szembenállás: a városokban a falvakhoz képest jóval kevésbé számít problémának a vegyesházasság, még magyar részről szemlélve is, de a települések etnikai összetétele is jelentősen árnyalhatja a képet. Dél-Szlovákia általam vizsgált két járásában az etnikai-demográfiai viszonyok átalakulásával a vegyes etnikumú települések száma növekszik, ezzel együtt a vegyesházasságok mindkét részről való elfogadása is mindennapos jelenség. A vegyesházasságokra adott társadalmi válaszok három jellemző típusát mutatom be a következőkben a teljesség igénye nélkül.

2.1. Kezdeti tiltás, csendes elfogadás

24.

Az ötvenes évek elején a Galánta és Sellye környéki magyar többségű falvakban a szlovákokkal kötött vegyesházasságok még rendkívülinek számítottak. A deportálások, a lakosságcsere emlékei és az azokkal járó etnikus sérelmek ekkor még meglehetősen frissek voltak. A kezdeti rendkívüliséget azonban gyorsan felváltotta a megszokás. A terepkutatás során Taksonyon készített interjúk szerint a deportálásokat követő első-második évben összesen két-három vegyesházasság volt az elbeszélő emlékezete szerint. Érdekes módon mind olyan családok fiataljai között kötöttek, aki a kitelepítések, deportálások miatt kényszerültek közeli kontaktusba, együttlakásba (magyar családokra „rátelepített” áttelepült szlovákok). Az első néhány *rendkívüli* esetet számtalan *normálisnak* számító vegyesházasság követte. Ez nem jelenti azt, hogy ne akadna máig olyan család, ahol egy más etnicitású családtag befogadása nehézségekkel járna. Látványos családi konfliktusra azonban emiatt nem szokott sor kerülni, inkább csendes távolságtartással, a rokoni szálak lazábbra hagyásával jelzik egyes családtagok, amennyiben az ilyen házassággal nem értenek egyet.

25.

Egy a nyolcvanas években összeházasodott pár (a férj magyar, a feleség áttelepült szlovák) döntése a férj családjában keltett csendes nemtetszést, mint arra az egyik interjú során fény derült. A feleség szerényebb gazdasági-szociális háttérrel viszont magasabb iskolai végzettséggel rendelkezett. A férj családja a társadalmi különbségekre hivatkozva (magukat polgári családként definiálva) burkoltan jelezte kifogásait, amik elsősorban etnikai jellegűek voltak. Végül a feleség utólagos elmondása szerint, „belenyugodtak a házasságba”. A házaspár további közös élete során azonban a férj rokonsága érdeklődéssel figyelte döntéseiket, azok lehetséges etnikai következményeit, például a gyerekek nyelvelsajátítása, iskolába íratása során. „Akkor nyugodtak meg igazán, mikor látták, hogy mindkét gyerek szépen beszél magyarul”, meséli a szlovák feleség, aki maga is jól beszél magyarul.

2.2. Problémamentes elfogadás

26.

Napjainkra a vegyesházasságok többségét semmiféle közösségi szankció, ellenkezés nem övezi. Különösen igaz ez egy városi, multietnikus közegben, mint amilyen a „Portrék” fejezetben bemutatott Laura esete.³ A terepkutatás során készített interjúkban gyakran hangozott el, hogy a fiatalabb generációnál már „nem téma” a vegyesházasság kérdése, vagyis automatikus elfogadás kíséri. Különleges esetnek számít, amikor egyik vagy mindkét fél, egy nyitott értékrend szerint, tudatosan kíván túllépni az etnikai kategóriák szabta különbségeken és igyekszik házasságában, gyermeknevelésében egy multikulturális közeget kialakítani.⁴

27.

A vegyesházasság problémamentes elfogadása mellett gyakori eset, hogy egyik vagy mindkét fél rokonsága ragaszkodik hozzá, hogy a családba beházasodott eltérő etnikumú családtag megtanulja a család nyelvét, legalább alapszinten. Ezt az elvárását fogalmazza meg egy lányos anya, akinek mindkét lányának szlovák fiú udvarol:

28.

”Mert mondjuk náluk, a lányoknál, már fennáll az a veszély...hülye vagyok, hisz nem veszély...hogy szlovák pasit fognak hozni a házhoz. Mondom „do frasa” („a fenébe”), az unokákat is én fogom majd tanítani beszélni?...Mert a nagyobbik lányom szlovák fiúval jár, és tőle is kérdeztem, hogy „Petrik, te miért nem tanultál meg magyarul?”... Meg a lányom is olyan, hogy ha

itt van a fiúja – mert én a lányokkal csak magyarul beszélek – visszaszól, hogy „ne rozumiem” (nem értem). Na mondom, „jól van fiam, tanuljál meg!”...(nevet). Picit, legalább látnám, hogy volna benne akarat.” (nevet, kicsit panaszosan, keserűen)

29.

A leendő anyós elmondása szerint tehát a családban megszokott magyar nyelvhasználat kerül veszélybe a szlovák fiúk megjelenésével. Úgy érzi, hogy a családba frissen érkezőtől elvárható lenne igazodni az íratlan nyelvhasználatbeli szabályokhoz. Ennek látszik ellenszegülni az udvarló, sőt úgy tűnik, lánya sem támogatja őt ezekben a nyelvi helyzetekben. Kérdés persze, valóban a nyelvváltás zavarja-e az interjúban megszólaló nőt, vagy inkább a fiatalabb generáció nyelvhasználaton keresztül megnyilvánuló identitás-deklarációja. Akárhogy is van, kétségtelen, hogy a vegyesházasságoknak, az etnikailag vegyes párkapcsolatoknak a nyilvánosságban történő elfogadása mára szinte általánossá vált. Ugyanakkor az elfogadás folyamata apró konfliktusokkal járhat, például az imént említett családon belüli nyelvhasználati kérdésekben.

2.3. Részleges kirekesztés, közösségi szankció

30.

A multietnikus közeg felemás (sem nem teljesen elutasító, sem nem feltétel nélkül elfogadó) válaszában számít a vegyesházasságok differenciált kezelése vagy részleges szankcionálása. Több olyan esettel is találkoztam kutatásom során, amikor a magyar nyelvi, kulturális közeg nem a házaspárt szankcionálja, hanem csak a pár szlovák felét. Fordított esetben nem biztos, hogy igaz ugyanez. A magyar kisebbségi közeg, kisebbségi státuszából fakadóan, érzékenyebben reagál az etnikai „keveredésekre”, épp ezért gyakrabban szankcionál, illetve sokkal inkább hajlamos etnikai jelentést tulajdonítani hétköznapi eseményeknek, cselekvéseknek és döntéseknek.

31.

Az ilyen részleges kirekesztés esetében a házaspár magyar tagja egyedül jár el a magyar közösségi rendezvényekre, sokszor arra hivatkozva, hogy partnerét ez „úgysem érdekelné”, vagy „nem ért olyan jól magyarul”. Ezek egy része valós ok lehet (tényleges nyelvi inkompetencia például), más részük viszont válaszként fogalmazódik meg a közösség csendes elfordulására, vagy egyfajta „önkorlátozásként” megelőzni igyekszik a várható közösségi szankciókat. Egyetlen interjú során sem fogalmazódott meg konkrét magyarázat az ilyen elkerülő magatartásokra, ennek ellenére a hétköznapi életben számtalanszor tapasztalható (pl. a faluban tartott Csevadok-rendezvényre csak a magyar férj jött el, szlovák felesége nem).

32.

A közösségi szintű kirekesztés elkerülésére egy másik megoldás, melyet középkorú vegyes házasságban élőknél tapasztaltam, hogy ezek a párok egymás társaságát keresik. Válaszaikból arra lehet következtetni, hogy semmiképpen nem egy direkt szándék vagy tudatos döntés eredménye az ilyen típusú szocializáció, inkább azért töltik szívesen az időt egymás társaságában, mert egy ilyen közegben az etnicitás „nem téma”, valamint köztes etnikai pozíciójukból adódóan sok hétköznapi kérdésben hasonlóan vélekednek.

3. Az iskolaválasztáshoz kapcsolódó sérelmek

33.

A kettős- vagy többes kötődésekkel járó a konfliktus az interjúk és tereptapasztalatok alapján legtöbbször az iskolaválasztás körül látszik körvonalazódni. Miért éppen az iskolaválasztás? Az iskolaválasztás a homogén, egyirányú etnikai kötődésekkel rendelkező családokban egyfajta kiszámítható automatizmussal működik, különösebb megbeszélést vagy a családon belüli egyezséget nem igényel. A többes kötődésekkel és változatos iskolázási mintákkal rendelkező családoknál viszont nem beszélhetünk ilyen mértékű *automatizmus*ról. Az iskolaválasztásról – elsősorban annak etnikai dimenziójáról – az e kérdéskört tárgyaló fejezetben szólunk részletesen. Az alábbiakban a köztes etnikai helyzetű családok iskolaválasztása eredményezte családi konfliktusok és az iskolaválasztással kapcsolatos közösségi elvárások, megítélések, szankciók kerülnek elemzésre. Azt is mondhatjuk, hogy az etnikai vegyesség közvetett, az iskolaválasztáson keresztüli társadalmi megítéléseit vizsgáljuk.

34. Két jól elkülöníthető fajtája különböztethető meg az iskolával, illetve iskolaválasztással kapcsolatos konfliktusoknak / sérelmeknek:
35. a) A családon belül nem állnak rendelkezésre *kézenfekvő, automatikus* minták az iskolaválasztáshoz, mert például a két szülő eltérő iskolai képzésben részesült, és/ vagy a szülők etnikai azonosulásai eltérőek, hogy a két legjellemzőbb típust említsük. Az iskolaválasztás ilyenkor egy tudatos egyeztetés tárgya, ami olykor nem mentes az éles konfliktusoktól sem.
36. b) A környezet (szélesebb család, rokonság, szomszédság) várakozásai eltérnek a család döntésétől vagy döntési szándékától, igyekeznek beavatkozni a döntési folyamatba, illetve szankcionálni a családot.
37. a) Az iskolaválasztáshoz köthető konfliktusok első típusát szemlélteti a következő etnográfia és a hozzá kötődő interjúrészlet: Ankaék házasságát vegyesházasságként kezeli a falu. Hétköznapijaik leginkább a nyelvi, kulturális vegyesség fogalmával írhatók le: mindkét nyelvet egyaránt használják, baráti körük, kapcsolataik magyar és szlovák irányba egyaránt kiterjedtek, iskolázottságuknak megfelelően bejáratosak a két kultúrába, a televízió keresztül ismerik mindkét tömegkultúrát. E kulturális, nyelvi és etnikai értelemben kiegyensúlyozott helyzetet az iskolaválasztás dilemmája erőteljes krízisbe sodorta. Anka, a feleség narratívája:
38. „Tibor (a férj) is akarta a saját maga igazát... hogy „márpedig én úgy fogom nevelni a gyermekeimet, hogy magyar iskolába járjanak!” Volt olyan, hogy még csak terhes voltam, de már összevesztünk azon, hogy a gyermekeink hova fognak járni. Összevesztünk, mert azt mondta, hogy ő meg nem engedi, hogy a gyermekei szlovák iskolába járjanak!... Volt egy időszak akkor, hogy úgy nézett ki, el is fogunk válni.”
39. A megoldást Anka szerint az jelentette, hogy egyikük, a férj, végül „engedett”, megmentve ezzel a házasságukat, és elfogadva, hogy a gyermekek szlovák iskolába fognak járni. Az iskolaválasztás jellemzően olyan döntés Dél-Szlovákiában, mely során nem létezik *kevert* vagy *köztes* megoldás (értelemszerűen, nem járhat valaki *egyszerre* magyar és szlovák tanítási nyelvű alapiskolába). Egy családon belül, több gyermek esetében, vagy az alapiskolai tanulmányok 8–9 éve alatt természetesen elképzelhetőek különböző kombinációk, bár nem túlságosan jellemzőek. (Egyetlen olyan családdal találkoztam, ahol a két gyermek eltérő nyelvű alapiskolába járt. Az már valamivel gyakrabban fordul elő, hogy a gyermeket alapiskolai tanulmányai során a szülők átíratják magyarból szlovákba vagy fordítva).
40. Egy esetleges is-is típusú iskolaválasztás anomáliáját magyarázza el a következő részletben Anka, a két gyermek két különböző iskolába íratásnak lehetőségét felidézve. A történetet sok évvel a döntés után is nagy érzelmi túlfűtöttséggel mondja el:
41. „Aztán úgy volt, hogy valakinek engedni kellett. Vagy az lehetett csak, hogy szétmegyünk. Na, akkor azt mondta (Laci, a férj), hogy jó. Akkor abban maradtunk, hogy Tibike (idősebbik gyermek) szlovák iskolába fog járni, de majd Edina (fiatalabbik) magyarba. De viszont akkorra meg, az olyan dolog, hogy két gyermek egy családból két külön helyre menjen... Abban az időben akkora különbség volt a két iskola között. Még most is... Én is szlovák iskolába jártam, de úgy volt, hogy azokat a magyarokat nem is ismertük (egy épületben volt a két iskola). Ők egy emelettel feljebb jártak, de annyira el volt zárva az a két iskola, hogy a magyarokat nem is ismertük. És én nem akartam, hogy a két gyermekem így legyen! Meg mutogattak is egymásra, hogy „na, a magyarok...” Én azt nem akartam, hogy úgy nőjenek föl a gyermekeim, hogy egymásra mutogassanak!”
42. A házaspár kezdetben a kompromisszumos megoldást fontolgatta: egyik gyermeket az egyik iskolába, másikat a másikba. Ideális esetben akár működhetett is volna ez a megoldás. A település két iskolája közötti rossz viszony azonban ellenségessé tette a két intézmény tanulóit egy-

más iránt, ezért a feleség elfogadhatatlannak vélte ezt a megoldást. A gyermekek azonos iskolába íratása tűnt járhatóbb útnak, még olyan áron is, hogy így a másik iskola (az ő esetükben ez a magyar volt) által reprezentált nyelv, kultúra várható módon háttérbe szorult.

43. Számos településen tapasztaltam hasonló helyzetet kutatásom során, ami a két iskola, a helyi magyar és szlovák tanítási nyelvű alapiskola viszonyát illeti. A két iskola közötti feszültség többnyire abból a versenyhelyzetből adódik, ami adott településen a tanulók, osztályok megtartásáért folyik. A demográfiai hullámvölgygel együtt e jelenség az interjúban megszólaló édesanya hatvanas évekbeli tapasztalataihoz képest felerősödni látszik. A demográfiai okok mellett fontos etnikai dimenziója is van e helyi konfliktusoknak: adott településen mindkét iskola igyekszik fenntartani különállását, egyediségét, amit gyakran a másik iskola *ellenében* fogalmaznak meg. A helyi közoktatás képének olykor túlzott polarizálásával a szülők felé az iskolaválasztás fontosságát, az egyik vagy másik iskola melletti döntés messzemenő következményeit kívánják kommunikálni az érintett pedagógusok. Fokozottan igaz ez a magyar iskolákra, melyek egy kisebbségi nyelvet, kultúrát képviselve erőteljesebben kell, hogy hallassák hangjukat ahhoz, hogy az *automatikusan* magyar iskolát választó szülőkön túl a bizonytalankodók figyelmét is magukra vonják.
44. b) Az iskolaválasztás kérdése körül kialakult konfliktusok másik típusa: amikor a tágabb környezet, elsősorban a nagycsalád, rokonság is érzékenyen reagál, és véleményük gyakran visszahat a (nukleáris) családon belüli döntésekre. Férje ez irányú félelmeit írja le a már idézett Anka:
45. „Mert neki (a férjnek) ez hatalmas probléma volt, nem is neki konkrétan, hanem hogy mit fog szólni a család. Hogy náluk senkinek, soha a gyermekei nem jártak szlovák iskolába, akkor miért pont az övé!”
46. A többes kötődésekkel rendelkezők *rendellenességét* környezetük az etnikusan (is) értelmezhető döntéseiket bírálva kommunikálja. Az idézett esetben a férj családja végül elfogadta, hogy mindkét gyermeket szlovák iskolába írták az édesanyjuk akarata szerint, és további konfliktusokra nem került sor emiatt, ilyen értelemben a férj előzetes aggodalmai túlzottak voltak.
47. Sokkal ritkábban fordul elő, hogy a tágabb környezet, rokonság, netán a helyi tanító közvetlen beavatkozna a család iskolaválasztást érintő döntésébe: egy Sellye melletti faluban talákoztam ilyen esettel. Az iskola tanítónője, többször meglátogatva a gyermekét szlovák első osztályba írató családot, sikeresen meggyőzte őket, hogy a következő tanévtől írassák át a magyar iskolába a gyermeket. A váltás közvetlen oka az volt, hogy a szlovák iskolában a gyermek megbukott, mert nem értett jól szlovákul, osztályisméltést javasoltak neki. A gyermek magyar iskolába való átíratása a helyi szlovák pedagógusok ellenkezését váltotta ki, ami tovább rontott a két iskola közötti, amúgy sem túlságosan jó viszonyt. A szülők a velük készített interjúban, két évvel az esetet követően sikeres megoldásnak értékelték az iskolaváltást, a falubeli pletykákat viszont, melyek szerint a magyar iskola vezetősége befolyásolta őket, elutasították. Az ilyen gyanakvások meglehetősen gyakoriak a vegyes lakosságú falvakban. Rendszerint a beiratozási időszakban, felröppennek olyan hírek, hogy valamelyik iskola igazgatója, beíratásokért felelős pedagógusa felkeresi a bizonytalankodó (általában a többes kötődésekkel rendelkező) szülőket. A korábban említett csökkenő gyermeklétszámok ismeretében nem annyira meglepő, hogy az intézmények szinte minden egyes gyermek beíratásáért megdolgoznak. Érdekes viszont, ahogy az érintett családok, még ha hallgatnak is a hozzájuk ellátogató pedagógus szavára, igyekeznek fenntartani az önálló döntés látszatát. A határozott választás benyomásának keltésével a negatív sztereotípiá alól igyekeznek szabadulni, mely a kettős kötődésekkel rendelkezőket könnyen „kétkulacsnak” bélyegzi.

4. Konfliktusos emlékezetek

48.

Halbwachs az emlékezet társadalmi meghatározottságára helyezte a hangsúlyt írásaiban. Nézete szerint az emlékezés olyan vonatkoztatási *keretek* között történik, melyek az emlékek rögzítésére, újrafelfedezésére szolgálnak. (Halbwachs 1980). Ezek alapján az emlékezet része az egyéni szocializáció folyamatának, az emlékek mintegy rátapadnak az adott kultúrába, társadalomba belenevelkedő individuumra. Az emlékezet tehát elsősorban kollektív produktum, adott társadalmi közösség kommunikációja során születik meg: az egyéni emlékezet, élmények is csak mások vonatkozásában, a társadalom nyújtotta értelmezési keretek között létezhet. (Halbwachs 1980). Amint arra Jan Assmann rámutat, Halwbachs társadalmi keretei meglepő hasonlatosságot mutatnak a goffmani keretértelmezéssel. (Assmann 1999: 36) Goffmann elméletében az általa „frame-eknek” nevezett értelmezési keretek alkotják az egyén mindennapi tapasztalásának alapjait.

49.

Nézzük ezek után, hogy működik az egyéni és közösségi emlékezet egy olyan multietnikus közegben, mint amilyenek az általam vizsgált galántai és sellyei járás egyes települései. Terepmunkám tapasztalatai szerint egy multietnikus közegben gyakoriak azok a csendes, kevésbé kibeszélt konfliktusok, melyek az egymástól eltérő történelmi emlékezetek kapcsán vannak jelen. A két vizsgált járás közelmúltjából a legtragikusabb, és ebből adódóan a kollektív emlékezet élesen őrzött emléke az 1945–48 közötti csehországi deportálások és a magyarországi kitelepítések emlékezete. A Csehszlovák hatóságok kezdetben ideiglenes kényszermunkára, a kitelepített németek nyomán keletkezett munkaerőhiány pótlására szállították tömegesen a szlovákiai magyarokat. Vagyonukat 1948 tavaszán lefoglalták, 1947–48-ban pedig sor került a szlovákiai magyarok magyarországi kényszer-kitelepítésére.⁵

50.

Dél-Szlovákia magyar lakossága az 1945 utáni kényszerdeportálásokról és az azt követő csehszlovák-magyar lakosságcsereéről máig élő, az egyéni tapasztalat mélyére hatoló emlékekkel és kollektív emlékezettel rendelkezik, mely fagyos marhavagonokról, a magyar falvak rendőri körbekerítéséről, a vagyonelkobzásokról, a megszokott falu, otthon elvesztéséről, a magyar-csehszlovák határon való szökési kísérletekről, a kettészakadt családokról egyaránt szól. (Szarka 2003: 13–16)

51.

Egymástól eltérő emlékezetek élnek az 1947–48-as lakosságcsereéről a betelepített szlovák családok, a kényszer-kitelepített magyar családok és hátramaradt dél-szlovákiai rokonaik között. Az előbbieket (szlovák családok) önkéntes alapon érkeztek Dél-Szlovákiába, részben egy jobb élet reményében, részben az anyanemzettel való újraegyesülés eszméjének hatása alatt. Velük ellentétben, az érintett magyar lakosság emlékezete az egykori események tragikus mozzanatai körül szerveződik. Az utóbbiak a kitelepítéseket visszaemlékezéseikben súlyos, sorsfordító veszteségként, egyéni és kollektív sérelemként élik meg. (Bővebben erről Bukovszky László 2001, Vadkerty Katalin 1996, 1999, 2001 írnak munkáikban.)

52.

Az eltérő élmények a lakosságcsere követően sok konfliktussal, a faluközösségen belüli elszigetelődéssel, de ha mással nem, csendes bizalmatlansággal jártak az újonnan betelepítettek és a falu „őslakosai” között. Hivatalos beszédmodot a hatalmon lévők nem alakítottak ki az eseményekről, leginkább a hallgatás jellemezte a kitelepítések és az 1989-es rendszerváltás közötti időszakot. A két közösség eltérő emlékezete csak informális keretek között, kisközösségi szinten hagyományozódott tovább. A rendszerváltást követően jelzésértékű módon, a deportálásokról, kitelepítésekről szóló beszéd gyorsan utat tört magának a nyilvánosságba. A történelmi eseményeket részleteiben nyilvánosság elé táró tudományos munkák láttak napvilágot,⁶ melyek azon túl, hogy a lakosságcsere történelmi eseményeit dolgozták fel és hozták nyilvánosságra, megkonstruálták a kitelepítések *hivatalos közösségi emlékezetét*. E folyamatok részeként, szimbolikus és ritualizált cselekvések egész sorozata zajlott Dél-Szlovákia szerte, így a galántai és sellyei járás falvaiban is. A kitelepítések évfordulójára faluünnepségek szerveződtek, a kitelepített családokat ünnepélyes keretek között látták vendégül, emlékműveket emeltek több helyütt, templomi ünnepségeket rendeztek. A szimbolikus eseménysorozatok csúcspontja a ki-

telepítések ötvenedik majd hatvanadik évfordulója volt (1998 és 2008). Ezen alkalmakkor országos és helyi szintű események zajlottak, a dél-szlovákiai magyar pártok, a Csemadok, valamint a helyi önkormányzatok szervezésében.

4.1. „Köztes emlékezetek”

53. A lakosságcserét követően a hétköznapi együttélési gyakorlata az etnikai vegyesség változatos formáinak kiszélesedését hozta magával, elsősorban a vegyesházasságokon és a szlovák iskolába íratásokon keresztül. Az etnikailag vegyes családok történelmi emlékezetek olyan sajátos olvasatát adja a lakosságcserének, illetve az ehhez kapcsolódó eseményeknek, mely nem azonos a magyar és a szlovák közösségi emlékezettel, de szervesen illeszkedik a két etnikum elbeszélte helyi történelméhez, valamiféle önálló, köztes, ideális esetben közvetítő helyet foglalva el. Hiba lenne azonban túlzottan idealizálni e narratívákat. Nyilvánvalóan ezek ugyanúgy a saját múltbeli cselekvések mában való reprezentálására és legitimálására születnek, a két közösség kollektív értelmezési kereteire épülnek, legfeljebb sajátos módon vegyesen szerveződve. Azt sem állíthatjuk, hogy egy teljes emlékezet-hagyományról lenne szó; inkább olyan emlékezet-foltokról, melyek kapcsolódva a nagy, nemzeti, kanonizált hagyományokhoz, azokat kiegészítve, olykor nekik ellentmondva jelennek meg egy-egy személyes elbeszélés során.
54. A következőkben megszólaló taksonyi, ötven év körüli nő édesapja egy közeli faluból származó szlovákiai magyar, míg édesanyja áttelepült szlovák család lánya volt. Az interjúalany a két család, és rajtuk keresztül a két közösség (magyarok és szlovákok) emlékezetét egyszerre látja, ez a sajátos nézőpont kölcsönöz narratívájának különleges jelleget:
55. „Én mind a két oldalát láttam a magyarságnak is, és a szlovákságnak is. A kitelepítésnek és az idevándorlásnak. Onnét Magyarországról. Olyan reálishan tudok nézni ezekre a dolgokra. A két nagyszülő is soha nem akarta elmásítani ezeket a dolgokat. Elmondta, úgy ahogy volt, hogy mikor idetelepültek, az nekik nem volt muszáj, önként jöttek, és mikor idejöttek, hogy csapták be őket. Mert valamilyen módon azért becsapták őket. És amikor már nem tudom hányadik házból hurcolkodtak, akiket elvittek Csehországba azoknak a házaiba...az összes Taksonyi-éba...mert azok a házak üresen maradtak itten. És mikor a szlovák nagymamáéknak a tizedik házból kellett kihurcolkodniuk, mert jöttek vissza a Csehországból valók, akkor a nagyapám elment valami hivatalba, nagyon megmérgezt, hogy adjanak neki valami telket, hogy ő építene. Mert nem volt azért egyszerű, hogy hazajött a tulaj, és benne lakott egy más... és akkor valahogy sikerült egy telket, és az én nagyapám ott épített egy házat. És abban lakik a mai napig. Ezzel elérte azt is... mert sokan vannak, akik a mai napig más házában laknak, akik áttelepültek, büszke is voltam rá, hogy bebizonyította, hogy képes volt, hogy ne lakjon más házába. És aztán meg apu mesélte ezeket a dolgokat a kitelepítésről, hogy valóban nem volt más választás, csak az, hogy menni kellett azzal a mit tudom hat kilós batyuval, és a rendőrök körülkerítették a falut..., úgyszólván nagyon reálishan láttuk mi ezt, kicsi korunktól. Én valahol épp olyan magyar vagyok, mint amilyen szlovák. Úgy érzem legalábbis. Ha bántják a magyarokat, fáj, ha bántják a szlovákokat, fáj.”
56. Az idézetben megjelennek úgy a magyar, mint a szlovák kitelepítés-emlékezet elemei: a magyarok pár kilós csomagokkal való kizavarása a falvakból, házaik, ingatlanjuk elkobzása, ugyanakkor a betelepített szlovákoknak a magyarok házaiba való betelepítése, a volt tulajdonosok esetenkénti visszatérése és az ebből fakadó konfliktusok. Az interjúalany külön hangsúlyozza, hogy az ő anyai nagyapja nem foglalta el senki házat (ami e falvakban máig a legemlékezetesebb sérelem), hanem saját erőből, a hatóságok által kiutalt telken épített házat. E momentum különösen fontosnak látszik az elbeszélésben az interjúalany magyar és szlovák azonosulásainak összeegyeztethetősége, konfliktusmentessége szempontjából. Hangsúlyos eleme az interjúalany továbbá az, hogy a két emlékezet (magyar kitelepítések és a szlovák betelepülés) együttes ismerete a családban („*valahogy nagyon reálishan láttuk ezt, kicsi korunktól*”) egy sajátos pozíciót, múltszemléletet és azonosulási vágyat adott a családnak. („*Én valahol épp olyan magyar vagyok, mint amilyen szlovák... Ha bántják a magyarokat, fáj, ha bántják a szlovákokat, fáj.*”)

57. Ugyanez a köztes pozícióból visszatekintő emlékezet jelenik meg a következő részletben:
58. „Gondolom, hogy pár év múlva annyira nem fog számítani, hogy ki milyen nemzetiségű. Az én gyerekeimnek is mindig emlegetve vannak ezek a dolgok (kitelepítések), meg végig van mesélve. Úgyhogy ilyen nem is történhet velük, hogy haragudnának a másik nemzetre – ez van benne, ami olyan jó.”
59. Érdeemes odafigyelni azonban az interjúrészlet legelső mondatára, mely az etnikai különbségek, az etnikus látásmód eltűnését jósolja, illetve arra, a fiatalabb generáció nem neheztel már az egymással ellentétes történelmi emlékezetek miatt. Ricoeur szerint, „*amikor emlékezésről beszélünk, akkor szükségképpen felejtésről is szólunk, hiszen végül is sohasem emlékezünk mindenre.*” (Ricoeur 1999: 63. fordítás Á. Zs.) Freud nyomán Ricoeur az emlékezés aktív és passzív formáját különbözteti meg; a felejtésre is ezt az elkülönítést alkalmazza. A felejtés passzív formája a menekülés az emlékezés elől, aktív formája a szelektív felejtés. Ez utóbbi a felejtés menekülő változatától abban különbözik, hogy a történelemtudomány válogató módszerét alkalmazza. Ez a „kiejtés” jellemzi a győztesek történetírását is, elfelejtve a veszteseket, vagy, ahogy Ricoeur nevezi, az „áldozatot”. „*Az emlékezés feladata lesz, hogy ezt a szisztematikus felejtést korrigálja, és elvezessen az áldozatok történelmének megírásához.*” (Ricoeur 1999: 65. fordítás Á. Zs.) Halwbachsnál, mint azt korábban már említettük, az emlékezés alanya az egyén, miközben a társadalmi keretek szabályák meg az emlékezés képességét. Ez utóbbi elvezet a *felejtés* fogalmának magyarázatáig. Halwbachs szerint az egyén arra tud emlékezni, aminek a jelenben megfelelő vonatkoztatási keretei vannak, minden más *kihullik az emlékezetből.* (Assmann 1999: 36) Azt is mondhatjuk, hogy Halwbachs az emlékezés kommunikációs modelljét fogalmazza meg akkor, amikor kiemeli, hogy az egyéni emlékezet az adott társadalmi csoport kommunikációs folyamataiba való beleszövődésének eredménye. Ha megszakad valamiért a kommunikáció, vagy a kommunikációban közvetített vonatkoztatási keretek szertefoszlanak, jelentőségüket veszítik, megsérülnek, akkor kerül sor a *felejtésre.*
60. A szlovák és a magyar nemzeti történelemnek számos olyan pontja van, ahol a felejtés vagy kiejtés technikáját alkalmazza a történetírás.² Ugyanezek a folyamatok figyelhetőek meg a nemzeti/ közösségi emlékezet szintjén is; a közösség e narratívakon és „narratíva-lyukakon” keresztül fogalmazza meg saját identitását, viszonyát más nemzetekhez, nemzeti emlékezetekhez. Peter Burke (2001) a történelmi emlékezetet az előző szerzőkkel egyetértésben társadalmi konstrukcióként kezeli. Amint azt kiemeli, nagyon eltérő képet alkotnak a múltból a különböző társadalmi csoportok, „*rendre csoportjuk nézőpontja szerint irányítva figyelmünket az eseményekre...*” (Burke 2001: 5) Ebben az értelemben Burke nem lát nagy különbséget a modern történetírás „*reprezentációja*” és a hagyományos társadalmak spontán „*emlékezése*” között. A szerző ugyancsak kiemeli, hogy a különböző kultúrák eltérő módon viszonyulnak saját múltjukhoz. Hogy mi okozza ezt az eltérést, azt Burke elsősorban a győztes/ vesztes kategóriával magyarázza. „*Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a történelmet a győztesek felejtik el. Megengedhetik maguknak a felejtést, míg a vesztesek képtelenek elfogadni a történeteket. Arra ítéltetnek, hogy rágódjanak rajtuk, újra átéljék...*” (Burke 2001: 7) A szerző kulturális magyarázattal is szolgál a felejtés folyamatára, amikor az olyan identitásteremtő vagy identitáskereső közösségekre utal („*ha egy közösség elveszíti gyökereit, szükségét érzi, hogy megkeresse őket*”), melyek számára kiemelten fontos múltjuk, „*gyökereik*” ismerete, az emlékezetben való megtartása. Mindezen erőfeszítések végső soron arról szólnak, hogy „*mi kik vagyunk*” és miben különbözünk „*mi*” másoktól, szögezi le Burke. (Burke 2001: 14)
61. Az alábbiakban idézett interjúalany számára gyermekkortól természetesnek számított, hogy tisztában van mindkét közösség ismeretanyagával, és családja kettős kötődéséből adódóan egy sokkal differenciáltabb múltszemlélettel rendelkezik. Értetlenül áll a felejtés azon momentumai előtt, amikor azt tapasztalja, hogy mások tudatosan vagy egyfajta automatikus felejtéssel kiejtik a múlt egyes szeleteit:

62.

„Vannak olyan áttelepült családok, hogy nem tudják, hogy valakinek a helyére jöttek, és hogy kinek a helyére jöttek, hogy a mai napig nem mondta el nekik senki. Az én szlovák nagymámának egyik nővére ottmaradt Tótkomlóson. Anyu unokatestvére meg, a másik nővérenek a gyermeke, aki ide került és szlovák férje lett, mikor beszélgettünk erről a kitelepítésről, nem tudta ezeket a dolgokat. Meg volt lepődve... Engem ez annyira sokkolt, hogy mi egy család voltunk, és ő ezt nem tudta. Lehet, hogy ha az anyunak nem magyar férje lett volna, én se tudnám. Ötven évet leélt itt, és soha nem érdeklődött ez iránt. Nem mondták neki el sose.”

63.

A többes azonosulásokkal rendelkező családok, és itt elsősorban az idősebb generáció tagjaira gondolok, akik még személyesen érintettek az ötven-hatvan évvel ezelőtti kitelepítésekben, deportálásokban, a két etnikai csoport történelmi emlékezetéhez egyaránt kötődnek saját köztes helyzetükből adódóan. Ők azok, akik az interjúrésztletben megszólalóval együtt, nehezebben hajlanak az említett kiejtésekre, a múlt egyes szeleteinek automatikus törlésére, mint a homogén etnikai kötődésekkel bírók. Ellentmondásos jelenséggel állunk azonban szemben, úgy tapasztaltam. Nem lenne igaz, ha múltorientálnak festenénk le ezeket az embereket. Hétköznapijaikban az etnikai átjárások, saját vegyességüknek a mindennapokban való zökkenőmentes egyeztetése, társadalmi elfogadtatása megkívánja a rugalmas identitáspolitikát, ami viszont megkívánja a gyors felejtést, nem a múlt, a gyökerekre való figyelmet, hanem a mában élést és a jövőorientáltságot. Kétségtelenül ez az identitáspolitika a fiatalabb generációra jellemző inkább.

4.2. Iskolai történelemoktatás és családi emlékezet

64.

Amikor történelem és közösségi/ nemzeti emlékezet viszonyáról beszélünk, feltétlenül szólnunk kell az iskolai történelemoktatás szerepéről, annak nemzeti azonosulásokat alakító erejéről. Szlovákiában úgy a magyar, mint a szlovák tanítási nyelvű iskolákban centralizált, egységes tantervek szerint történik a történelemoktatás. A környező országokkal ellentétben Szlovákiában anyagi okokra hivatkozva nincs meg a szabad tankönyvválasztás lehetősége: tantárgyanként, évfolyamonként meghatározott tankönyv áll az iskolák rendelkezésére.⁸ A magyar iskolák a szlovák tankönyvek tükörfordításait használják.

65.

A rendszerváltás Szlovákiában is a történettudomány és a történelemoktatás válságát és újrágondolásának igényét hozta magával. (Simon 2004: 55) A kisebbségi magyar iskolák helyzete különösen nehéznek bizonyult. Meg kellett küzdeniük azzal a krízissel, ami átfogóan jellemző a kelet-európai történelem-értékelésekre és oktatásra, és mindemellett meg kellett találniuk az egyensúlyt az iskolai történelemoktatásban saját nemzeti történelmük, a szlovákiai magyarság közösségi történelme és a szlovák nemzetállam történelme között.

66.

Ez utóbbi saját identitását, legitimitását hangsúlyozva egy szlovák szempontú történelemszemléletet igyekszik érvényesíteni a közoktatásban, és érzékenyen reagál minden alternatív történelem-értelmezésre.⁹ A tantárgy nemzeti szempontból érzékeny helyzete miatt a történelemkönyv-írás nehézkes, politikai vitákkal tarkított folyamat Szlovákiában. Az alapiskolákban az új, államilag kiadott történelemkönyvek a 90-es években kerültek bevezetésre, melyeket a magyar alapiskolák a „Magyar nép története”¹⁰ című könyvvel kiegészítve használják. (Simon 2004: 81). A magyar középiskolák történelemoktatását a sok éves késéssel megjelent új, állami kiadású tankönyv-sorozat mellett „A (cseh)szlovákiai magyarok története”¹¹ című kiadvány segíti.

67.

Az iskolai történelemoktatás felvázolt strukturális és tartalmi problematikáit szem előtt tartva, a továbbiakban azt vizsgáljuk, miként találkozik, időnként vitatkozik egymással a két hivatalos nemzeti történelem (mely az iskolai történelemoktatáson keresztül válik személyes tudásanyagá) a vizsgált galántai és sellyei járásbeli, köztes etnikai kötődésekkel rendelkező családok esetében. A korábbiak alapján egyértelmű, hogy a többes kötődésű családokból származó

gyermekes esetében nagy eltérések mutatkoznak az iskolában tanult *nemzeti történelem* és a család etnikailag *köztes, többes emlékezete* között.

68.

Az idézett etnográfában a megszólaló édesanya elmeséli, hogy lányai kulturális és nyelvi vegyessége a család többes kötődéseiből fakad, illetve az részben az iskolaválasztás eredménye. Lányai történelem-felfogásáról beszélgetve szól arról az ellentmondásról, mely az iskolaválasztásuk eredményezte történelemoktatás (szlovák) és a származás alapján magukénak vallott nemzeti múlt (magyar) között feszül. Az interjúalany úgy érzi, hogy a hivatalos szlovák iskolai történelemoktatás lányainál a korábbi generációk („nemzeti örökségük”) tudáskészletétől való elszakadást eredményezte: *„Persze az iskola nagyot dobott náluk (szlovák irányba)... Mert sokszor bánom is, hogy nem adtam őket magyar iskolába, mert szerintem többet kapnak azok a gyermekek, akik magyar iskolába járnak, az irodalom szempontjából, a múltból.”*

69.

Ugyanez az interjúalany jónak érzi, hogy lányai nem a történelmi sérelmekből, a két nemzet egymással szembeni ellenérzéseiből merítenek, hanem a közös kultúrából, a két etnikumot összekötő családi emlékezetből, ugyanakkor fájjalja, hogy a nemzeti történelemírásból, az iskolai oktatás közvetítésével, a történelmet szlovák megközelítésből ismerik. Lányai a nem hivatalos, elbeszél emlékezet által azonban mégis kötődnek a magyar nemzeti történelemhez. Ez utóbbit elősegítve, közvetett utalásokon keresztül fontos történelmi közléseket ad át nekik, ezt példázza a következő részlet is:

70.

„Ez a falu telepes falu (betelepült szlovákok lakta)... Egyszer a mikrofon jelentette, hogy a földek, valami földügyek rendezése volt, és az Esterházy-földeket említette...nevettünk a lányokkal, hogy ez is a mienk volt! Ha Esterházy nem lett volna, nem lett volna hova települniük (a szlovák telepéseknek)!”

71.

A következő interjúban egy szlovák iskolákat végzett, kettős kötődésekkel rendelkező királyfai nő azt beszéli el, hogy szlovák iskolai szocializációja során nem került kapcsolatba a magyar nemzeti történelemmel. Ezt élete későbbi szakaszában, miután magyar kötődései megerősödtek, *hiányként* éli meg:

72.

„Minket az alapiskolába se, és a középiskolába se egyáltalán nem tanítottak a magyar történelemre. Egy-kettőt megemlítettek de...(legyint) Én egyáltalán nem tudok semmi olyat, ami... ez rossz, mert mégis csak magyar az anyanyelvem és nem tudok semmiről. Ami a magyaroknál nevezetes ünnep, amit kellene tudni, azt egyszzerűen nem... nem tanultuk meg.”

73.

A beszélgetés további szakasza a magyar azonosulás, melyet saját esetében az anyanyelvre épít és a nemzeti történelem-ismeret közötti összefüggésekről szól. Az interjúalany szerint ez utóbbi attribútum központi eleme a magyar identitásnak, akárcsak az általa korábban említett anyanyelv. Az interjú során az is nyilvánvalóvá vált, hogy az interjúalany a jelenből nézve (többségi magyar faluban telepedett le, magyar férje van, gyermekét magyar iskolába íratta) élesen elhatárolódik a szlovák nemzeti történelemtől, attól az iskolában tanult tudásanyagtól, amivel annak idején azonosulnia kellett volna. Ez a történelem-szemlélet meglehetősen hasonlít a szlovákiai magyar, magyar tanítási nyelvű iskolákat végzetek szlovák történelemhez való viszonyához. Az is elképzelhető, hogy ezt az attitűdöt interjúalanyom a közelmúltban alakította ki, például saját gyermeke (hatodik osztályos kislánya) iskolai történelem-tanulmányaival párhuzamosan.

74.

Amint azt az előzőekben bemutattuk, az etnikai vegyesség nem egy konfliktusmentes társadalmi kategória a vizsgált dél-szlovákiai térségben. Paradox módon, e multietnikus közeg hétköznapijai az etnikai kategóriák átfedéseivel, vegyesházasságokkal, kölcsönösen ismert és elfogadott kulturális tartalmakkal telítettek, ennek ellenére a vegyesség gyakorlatát számtalan társadalmi konfliktus és szankció övezi. A konfliktusok egyik közismert társadalmi tere a vegyesházasság. Bár jóval elfogadottabbá vált, mint negyven-ötven évvel ezelőtt, továbbra sem tekinthető minden esetben problémamentesnek. A többes etnikai kötődésekkel rendelkező családok iskolaválasztását, akárcsak az egyén etnikai vegyességét rendszeres társadalmi szankciók érik,

erre is mutattunk példákat a tanulmányban. Végül, a közösség identitásalakulása szempontjából meghatározó szereppel bíró emlékezetéről esett szó, mely az iskolai történelemoktatással kerül sok esetben ellentmondásba. Továbbá, történelem és emlékezet kapcsolatáról szólva, a többes kötődésekkel rendelkezők sajátosan „köztes emlékezetét” elemeztük, és megállapítottuk, hogy az a köztes etnikai pozíció sajátos látásmódját tükrözi, bizonyos mértékben ötvözi a két közösség emlékezetét, a konfliktusos elemeket pedig igyekszik kiegyensúlyozni.

JEGYZETEK

1 E cikk a 2008. szeptemberében, A PTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Kommunikációs programján megvédett, „Etnicitás és hibrid pozíciók: fókuszban az iskolaválasztás és az iskolai szocializációhoz való viszony két dél-szlovákiai járásban” című doktori disszertációs munkám vonatkozó fejezete alapján íródott. Témavezetőm Dr. Feischmidt Margit volt.

2 Kovács András szociológus 2007-ben a Mediánnal végzett felméréseket a magyarországi kisebbségekkel kapcsolatos társadalmi attitűdökre vonatkozóan. Mint megállapítja, egy kisebbségi csoport megítélését általában az befolyásolja a legpozitívabban, ha valakinek nemcsak a családtagja, hanem ismerőse, szomszédja, munkatársa is az adott etnikai csoportba tartozó, azaz rendszeresen kapcsolatba kerül vele. Ha viszont csak a felmenői vagy csak az ismerősei között van az adott kisebbségi, értékelése máris sokkal rosszabb, a legnegatívabb pedig azoknak a véleménye, akik semmilyen módon nem érintkeznek az adott etnikai csoport tagjaival. (A felmérést a [Medián-Omnibusz](#) keretében 2007. október 12. és 16. között készítette a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet az ország felnőtt népességét reprezentáló 1200 fő személyes megkérdezésével.)

3 Röviden visszautalva: Laura városi gyerekként mindig is természetesnek vette a kétnyelvűséget. Magyar anyanyelvűként definiálja magát, emellett kiválóan beszél szlovákul, soha nem érezte magát akadályoztatva abban, hogy szlovák barátokat szerezzen. Egy ilyen vegyes etnikumú közegben találkozott leendő férjével. A pár szülei, városi, kétnyelvű szülőkként semmi „rendkívülit nem éreztek ebben a „vegyesházasságban.”

4 Példaként említhető az előző fejezetben idézett Csehországban dolgozó fiatal orvosnő esete, aki tudatosan többkultúrás-júságra, többnyelvűsége akarja nevelni gyermekeit. Az interjúalany elképzelése szerint az ilyen nevelés (és vegyesházasság) esetében szívrávanyszerűen rakódnak egymás mellé a különböző nyelvi kompetenciák és kulturális tudások.

5 A kitelepítések sellyei és galántai járásbeli részleteiről Bukovszky László (2001) számol be nagy hitelességgel. Mint azt Bukovszky leírja, a lakosságcsere során a galántai járásból közel nyolcezer, a vágsellyei járásból csaknem ötezer főt telepítettek ki. A kitelepítettek többségében Baranya, Tolna, Bács-Bodrog, Békés, Pest-Pilis, és Szabolcs megyékbe kerültek. Az ún. rátelepítési tervek alapján a galántai és sellyei járásba a tótkomlói körzetből érkeztek magyarországi szlovák áttelepülők. A gazdasági és a telepítés módjában mutatkozó diszparitások a lakosságcsereben érintett két csoport között (a szlovákiai magyarok gazdasági vesztesége, illetve erőszakos kitelepítése és a magyarországi szlovákok „önkéntes” áttelepülése és gazdasági „nyereségei”) erőteljesen alakítják a kitelepítések emlékezetét, a korabeli és utólagos értelmezéseket.

6 A szlovákiai magyar kitelepítéseknek első magyar nyelvű történelmi összefoglalója Janics Kálmán tollából született, 1979-ben jelent meg Genfben „A sorstalanság évei” címmel. Kövesdi Károly és Mayer Judit (1995) a beneši dekrétumokat bemutató és azokat történelmi kontextusba helyező munkája ugyancsak a kitelepítések kutatásának kezdeti korszakában született. A cseh történészek közül Jech–Kaplan (2002), valamint Július Baláz (1991) publikálták az 1945–48-as időszakot feldolgozó, a kitelepítésekben a csehszlovák állam szerepét elemző munkáikat. A szlovák történészek közül Štefan Šutaj foglalkozott a kérdéses idősokkal: munkáiban az 1945–48-as évek szlovákiai és az 1949-es déli akció történéseit elemezte (Šutaj 1990, 1993, 2005). Szlovákiai magyar oldalról Vadkerty Katalin (1996, 1999, 2001) munkái nyújtották a lakosságcsere és deportálásokról történészi szempontból legteljesebb képet.

7 A nemzetileg elkötelezett magyar történetírás a 17–18. századig szinte egészében kiejti a szlovák népet az egyes események történelmi olvasatából, ezt követően is egy sajátos magyar nemzeti olvasatban ábrázolja őket. Ugyanez mondható el a (cseh)szlovák nemzeti történetírásról is: a nemzeti identitás megerősítésének, legitimálásának rendeli alá a történetírást, „kifelejtve” belőle sokszor a szomszédos népeket és az azokhoz kötődő birodalmi viszonyokat, megváltoztatva egyes történelmi arányokat. A 20. századi csehszlovák majd szlovák történetírás „nyilvánvalóan” a magyar kisebbséggel szemben alkalmazza leginkább a kiejtés technikáját, ezzel is szlováktól eltérő etnikai identitások létjogosultságát, jelentőségét kiemelve, valamint a történelmi szempontból többszörösen „rivális” magyar nemzet közép-kelet-európai szerepét „alulreprezentálva”.

8 Ezeket a tanulók ingyenesen kapják használatba az iskolától. Minden más tankönyvet, segéd- és szakkönyvet a tanulóknak saját maguknak kell finanszírozni – éppen ebből adódóan bevezetésük az iskolai oktatásban problematikus.

9 Annak ellenére, hogy a szlovák történetírásban lezajlott már egy korszakváltás, mely szakított a Nagymorva Birodalom és az újkori szlovák történelem kizárólagos történelmi forrásként való kezelésével, és egy sokkal kritikaibb szemléletmódot képvisel, az iskolák tankönyvanyagában az átalakulás csak az utóbbi pár évben kezdődött el. (Simon 2004: 80).

11 www.tankonyv.sk, a Madách–Pozonium Kiadó, valamint a komáromi Selye János Egyetem Történelem Tanszékének közreműködésével, (a kiadvány munkálatait Szarka László vezette.)

IRODALOM

ALLPORT, GORDON WILLIARD

2000 Az előítélet. Budapest: Osiris.

ASSMANN, JAN

1999 A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

BALAZ, JÚLIUS

1991 Maďarská otázka v prvom povojnovom desaťročí povojnového Československa (1945–1948) Kandidátska práca. FF Karlovy Univerzity. Katedra Československých dějin, Praha. (kézirat)

BUKOVSKY LÁSZLÓ

2001 A szlovák-magyar lakosságcsere (1946–1948). *In* Migráció. Novák Veronika, szerk. 189–207. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

BURKE, PETER

2001 A történelem mint társadalmi emlékezet. *Regio* (12)1: 3–21.

BRUBAKER, ROGERS – FEISCHMIDT, MARGIT – FOX, JON – GRANCEA, LIANA

2006 Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town. Princeton University Press.

FELKAI GÁBOR

2006 Az „idegen” megjelenítése Sombart, Simmel és Schütz munkáiban. *In* Tanulmányok Csepeli György 60. születésnapjára. Örkény Antal, szerk. Budapest: Politikatudományi Intézet. (elektronikus kiadvány)

HALBWACHS, MAURICE

1980 The Collective Memory. New York: Harper & Row Colophon Books.

JECH, KAREL – KAPLAN, KAREL (szerk)

2002 Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty. Brno: Ústav pro soudobé dějiny, Nakladatelství Doplňk.

KÖVESDI KÁROLY – MAYER JUDIT (szerk.)

1996 Edvard Beneš elnöki dekrétumai avagy a magyarok és németek jogfosztása. Pozsony: Pannónia Kiadó.

LAMPL ZSUZSANNA

2006 A szlovákiai magyarok kulturális fogyasztásának néhány szelete a szociológiai felmérések tükrében. *In* Magyarok Szlovákiában 3. Kultúra (1989–2006). Csanda Gábor – Tóth Károly, szerk. 209–220. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

RICOEUR, PAUL

1999 Emlékezés, felejtés, történelem. *In* A kultúra narratívái. Naratívák 3. Thomka Beáta, szerk. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.

SIMON ATTILA

2004 „Helyzet van.” Vázlat a szlovákiai magyar iskolákban folyó történelemoktatásról egy kérdőíves felmérés alapján. Fórum Társadalomtudományi Szemle (6)3: 53–83.

ŠUTAJ, ŠTEFAN

1990 Vývoj a postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku po roku 1948. Košice: SAV.

1993 Maďarska menšina na Slovensku v rokoch 1945–48. Východiská a prax politiky k maďarskej menšine na Slovensku. Bratislava. Košice: Veda.

2005 Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti- vzťahy a konflikty. Prešov: Universum.

SZARKA LÁSZLÓ

2003 Az 1945–48. évi kényszer-kitelepítések története és emlékezete. *In* A szlovákiai magyarok kényszer-kitelepítésének emlékezete, 1945–1948. 9–24. Komárom: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság.

VADKERTY KATALIN

- 1996 A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945–1948 között.
1999 A belső telepítések és a lakosságcsere. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
2001 A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Pozsony: Mercurius Könyvek.